

Sokarcú hangzásvilág

Bartók és Kodály zeneszerzői programja: Kelet és Nyugat szintézise. Az újonnan felfedezett parasztzene és a nyugat-európai műzenei vívmányok szerves egybeolvadásának feltételei éppen kettejük indulásakor értek be. Elsősorban a dūr- és a moll-hangnem egyeduralmának megszűnése következtében születhetett meg az a műzenei nyelv, melybe az addig általában egzotikusnak ható népi elemek végre természetüknek megfelelően épülhettek be. Az újfajta szintézis csirái már Muszorgszkijnál mutatkoztak, az orosz mester azonban inkább Debussy révén hatott az új európai folklorirányzatra. A keleti népzeneke oly jellemző modális (vagyis hétfokú, de nem hagyományos nyugati dūr—moll) és ötfokú hangsorok Debussy zenéjében is jelentős szerephez jutnak, többek között a távol-keleti zenék hatására. Az addig alig ismert keleti népzeneek felfrissíthették a kimerülő hagyományos műzenei nyelvet, és ami még fontosabb, e népzeneek talaján alakulhatott ki egy új, jellegzetesen kelet-európai zenekultúra. Bartók és Kodály zeneszerzőként és népzene-tudósként egyaránt úttörő szerepet vállalt a kelet-európai népi zeneiség érvényre juttatásában. A magyar népzene kivül Bartók elsősorban a szomszéd népek zenéjét gyűjtötte és rendszerezte, Kodály pedig főként a magyarral rokon népek dallamanyagát tanulmányozta. Etnomuzikológiai munkásságuk eltérő arculatához hasonlóan — sőt bizonyos szempontokból éppen abból következően — zeneszerzői stílusuk, számos közös vonás ellenére, különbözik, sok tekintetben kiegészíti egymást.

Kodály nyelvének népzenei gyökere — a szerző alapvető orientációjának megfelelően — a magyar népi dallamosság. A hagyományos európai stílustól eltérő magyar népi és történelmi zenei hagyományok szólnak meg korszerű nyelven Kodály általános érvényű, klasszikus stílusában. E stílus számos összetevője a magyar népzene jellegzetes (vagy esetleg ritkábban előforduló és éppen ezért figyelemreméltó) hangképleteinek, fordulatainak, hangnemeinek a népzene szellemében való újjáértelmezése, továbbgondolása, átalakítása, különböző síkokba történő ki-vetítése. Jellegzetes kodályos hangzathétfűzések gyökereznek például a nyugati zene vezérhangos oldásaitól alapvetően különböző alsó nagyszekundus (szubtonális) vagy (többek között a moldvai csángó népdalokban is gyakori) felső kisszekundus (fríges) oldásban. Ahogyan sok hét- vagy akár több fokú népi dallam őrzi az ötfokú eredet nyomait, ahogyan e dallamokban különféle hatások a pentatonikus zenei gondolkodásmód szellemében érvényesülnek, ugyanúgy Kodály zenéjének nem egy harmóniatípusa vagy dallamképlete is őrzi a pentaton világ nyomait. A zeneszerző a népzene szellemében vonatkoztat el és fejleszt ki népi elemekből új zenei elemeket. Például a dallamként élő népi pentatónia hangjai ún. pentaton harmóniában olvadhatnak össze, a magyar népzeneben gyakori kvart-lépések harmóniai kivételése pedig a kvart-halmozással felépített, ugyancsak pentaton hangzású kvartakkord. De bonyolultabb hangzásszerkezetek is gyökereznek a kvart-melodikában és más pentaton dallamfordulatokban. Kapcsolatba hozhatók a népzenei gyakorlattal olyan eszközök is, mint a polimodalitás (több hangsor egyidejűsége) vagy a különböző jelentésárnyalattal a diatóniába vagy a kromatikába beágyazott, elszínezve átvetített, „elrajzoltnak“ ható pentaton fordulatok; gondoljunk csak például a félhangos „dunántúli“ pentatóniára vagy olyan népdalainkra, melyek sajátos népi hangmagasság-ingadozás következtében kétértelműen dūr és moll jellegűek. A hagyományos európai dūr—moll világnak a klasszikus zenében is érvényesülő funkciórendjéhez hasonlóan Kodály népi fogantatású stílusában az alapvető harmónia-fűzéseknél a magyar pentaton stílus sajátos vonzástörvényei érvényesülnek. Az újfajta harmóniavilág egyben dallam és harmónia újfajta viszonyát is meghatározza. Kodály népdalfeldolgozásai a népdalok természetének megfelelő feldolgozási eszközök egész sokaságát vonultatják fel, egyszerű, álló harmóniáktól a kromatikus fűzésekgig és ellenpontoszó szerkezetekig. E sokféleség révén válóul meg a magyar népi dallam és a kísérő harmónia szerves összhangja.

Kodály újfajta harmonizálásmódjára a magyar népzene különböző rétegein kívül az új francia iskola, elsősorban Debussy művészete is hatott. A magyar népdalanyagra is jellemző modális és pentaton sorok már Debussynél fellazították a hagyományos tonalitás funkciós kötöttségeit. Kodály a népzenei anyag alapos ismeretében, annak szellemében olvashatta be stílusába Debussy impresszionista

zenéjének elemeit, és teremthette meg eredeti, mélyen a magyar hagyományokban gyökerező művészetét. Eppen ezért számunkra elsősorban zenéjének színharmóniái, népzenei nyelvétől elütő, azt ellenpontozó összetevői utalnak elsősorban Debussy-hatásra. Más szóval a francia impresszionizmus nyugatos kifejezőeszközei: a felhangjelenségen alapuló tercépitkezésű harmóniavilágot alaposan kitágító színakkordok és dallami kivetüléseik, a valamely hangrendszer legerősebb összetartó elemét, az akusztikus kvinthangközt nélkülöző, egészhangú skála és harmónia, a teljes szőlampárhuzamok (mixtúrák) kiterjedt alkalmazása stb. De itt sem szabad többet, mint ösztönzöt látnunk Debussyben. A kodályi harmóniaanyag világosabb kontúrait, a formaalkotásban is nagyobb szerepet játszó belső kötöttségeit elsősorban talán maga a kodályi dallamvilág követeli meg.

Századunk zenéjének egyéb irányzatai nemigen hagytak nyomot Kodály stílusában. Viszont annál erősebben él zenéjében a múlt: a gregorián, a nyugat-európai többszólamúság középkori kezdetei és reneszánsz kori virágzó stílusa, a bachi polifónia és a romantika harmóniavilága, a magyar történelmi dalmak a népzenei hagyományban is fennmaradt jellegzetes hangsorai stb. A több évszázados múltra utaló stílusjegyek szervesen olvadnak be Kodály nyelvébe, és nemcsak a középkor és újabb kori egyházi (zsoltár, népének) vagy világi (verbunkos) zenei emlékek feldolgozásaiban és a pedagógiai művekben jutnak fontos szerephez, hanem általában magának a kodályos hangzásvilágnak is jellegzetes tartozékai. Külön ki kell emelnünk a Palestrina-stílusként is emlegetett reneszánsz műzenei stílussal való kapcsolat fontosságát. (Szabolcsi Bence szerint Kodály inkább utódja Palestrinának, mint Debussynek.) E kapcsolat nemcsak az énekkari művek harmóniavilágában és polifon szerkesztésmódjaiban követhető nyomon, hanem általában a régi modális népdalstílushoz kapcsolódó harmóniai fordulatokban is.

Természetesen Kodály a Palestrina-stílus modális elveit újszerűen alkalmazza, a hagyományos formákat sokszor jóval túlhaladva. Ebben jelentős előzményre tekinthet vissza: Liszt neomodális stílusára. (Egyébként a pentatóniának, kvart-építkezésnek stb. is vannak számottevő liszti előzményei. Ezeknek alapja azonban többnyire a gregoriánum.)

A különböző zenetörténeti stílusoknak, a magyar népzene régi és újabb rétegeinek átértékelése, továbbfejlesztése, korszerű, egyéni nyelvezetbe való leszűrése és egybefogása — mindez együtt teszi Kodály zenéjét oly sokarcúvá és ugyanakkor tömörre is. Sokszor egy elemi zenei képlet, egyhangnyi elmozdulás foglal magába egyszerre múltat és jelent, ősit és újat, keletet és nyugatot, ellentétes kifejezési árnyalatokat. Ugyanakkor minden hangzás „megőrzi első megjelenésének el nem hervadt erejét, zavartalan fényét... Ez a már-már mágikus képesség tömördek igen egyszerű és mégis mennyire intenzív elemi kifejezési eszközhöz juttatja a zeneszerzőt” — írja Kodályról Molnár Antal.

Végül Kodály és Bartók zenéjének stílusjegyeit összehasonlítva elmondhatjuk, hogy míg Bartók kromatikus szövésmodra inkább hajló, újítóbb, érdeesebb zenéje egy földrajzilag kiterjedtebb zenei világ elementáris ösztönökből született és a jelenben is ható ősi meloszából nő ki, Kodály diatonikusabb, intimebb, a magyar múlt jegyében fogant nemzetibb zenéje erősebben kötődik az őt megelőző nyugati zenekultúrához, Bárdos Lajos szavaival, „az európaivá lett magyarság arcát ábrázolja”. Kodály líraian deklamáló, a magyar nyelv hanglejtését idéző népzenei ihletésű melodikája, nosztalgikus-magyaros hangja Bartók műveiben is fellelhető. A Bartók- és Kodály-zene e közös lírai hangja, a többnyire kadenciális kvart-oldásokkal kísért, közvetlenebb hangú, szenvedélyes fellángolások-megolvadások a tárgyilagosabb, tartózkodóbb Bartók tágabb világot felölelő zenéjének kitárulkozó, valamésszerű kivételes pillanataiban hangzanak csak fel. Ezért érezzük Bartók e romantikus (olykor majdnem idilli) hangvételű útjait oly „kodályosnak”.